

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه کاشان
دانشکده معماری و هنر

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته
پژوهش هنر

عنوان:

تحلیل چگونگی پیدایش نگرش اعتراضی در نقاشی انقلابی ایران

اساتید راهنما:

محمدحسین رحمتی

جواد علیمحمدی

توسط:

مریم علی نژاد

بهمن ۱۳۹۱

به دکتر نرگس خدابنده
برای نگاه انسانی اش

می‌خواهم از زحمات آن دو عزیز بی‌همتایی تشکر کنم که تمام رفتن‌ها و رسیدن‌هایم را مدیون ایستادن‌ها و ماندن‌های آنانم. پدر و مادر عزیزم که رشدم مدیون صبر و همتشان است. از تمامی کسانی که چه پیش و چه پس از آغاز پژوهش مرا راهنمایی کردند سپاسگذارم. جناب آقای دکتر اکبری که انتخاب موضوع پژوهش به راهنمایی ایشان بود. اگر تشویق‌ها و حمایت‌های عاطفی ایشان نبود انجام این پایان‌نامه میسر نمی‌شد. از اساتید داور حاضر در جلسه هم سپاسگذارم جناب آقای دکتر عباس اکبری و استاد عزیز و آقای باقری که جدا همکاری‌شان جای تشکر دارد.

و در آخر سپاس از دوستان عزیزم امین اکبری، انسیه شریفی‌نژاد و نعمت باقری فرد برای حضور دلگرم‌کننده و حمایتشان در سخت‌ترین شرایط.

چکیده:

پژوهش حاضر تحلیلی است بر چگونگی شکل‌گیری نگرش اعتراضی در نقاشی معاصر ایران. در تحلیل نقاشی معاصر هم به آثاری که پیش از انقلاب ۱۳۵۷ در تضاد با ارزش‌های مطرح شده از سوی حکومت پهلوی و با نگرش اعتراضی خلق شده‌اند، و هم آثاری که پس از پیروزی انقلاب متأثر از ایدئولوژی بنیادگرای شیعی خلق شدند، «نقاشی انقلابی» گفته شده است. اما «نقاشی اعتراضی» از «نقاشی انقلابی» متمایز است. گرایش اعتراضی پیش از پیروزی انقلاب ۱۳۵۷ و در دوران سلطنت پهلوی که شرایط جامعه بحرانی می‌نمود، شکل گرفت. در حالی که «نقاشی انقلابی» پس از انقلاب ۱۳۵۷ و همسو با ارزش‌های حاکم در دوران جمهوری اسلامی شکل گرفت.

فرضیه‌ی این پژوهش مبتنی بر یافته‌هایی است که نشان از تأثیرپذیری نقاشی‌های اعتراضی از نیروهای اجتماعی (احزاب و تشکل‌های سیاسی و ایدئولوژیک) دارد. در واقع «نقاشی اعتراضی» بازگوکننده‌ی شرایط اجتماع و اعتراض‌های مردمی به سلطنت پهلوی است که منجر به انقلاب ۱۳۵۷ شد. این زمان اولین بار است که نقاشی با اجتماع پیوند می‌یابد و نقاشان در پی بازنمایی شرایط و رویدادهای جامعه برمی‌آیند. آشنایی هنرمندان با آموزه‌های نقاشان مدرن، به آنان فرصت استفاده از زبان و بیان جدید را داد که بر اساس یافته‌های پژوهش، حاصل آن انتخاب سبک رئالیسم اجتماعی برای بیان نگرش اعتراضی بود.

با توجه به آثار منتشر شده، نقاشان نوگرا در پیش از انقلاب و بحبوحه‌ی اوج‌گیری اعتراض‌های مردمی به سلطنت پهلوی، در خلق آثار خود از دو ایدئولوژی انقلابی کمونیستی-سوسیالیستی و ایدئولوژی بنیادگرایی شیعی بیشترین تأثیر را پذیرفتند. البته ایدئولوژی انقلابی بنیادگرای شیعی موفقیت خود را بیشتر مدیون آثاری است که پس از پیروزی انقلاب و شکل‌گیری جمهوری اسلامی خلق شدند. آثار هنرمندان نشان می‌دهد که ایدئولوژی بنیادگرای شیعی در اواخر سال ۱۳۵۷ و اوایل ۱۳۵۸ در آثار نقاشان نمود یافت.

روش تحقیق بکارگرفته‌شده در این پژوهش، مبتنی بر بیان توصیفی از اسناد و منابع نگاشتاری (نوشتاری و تصویری) و نیز روش تحلیلی برای اثبات یافته‌ها و فرضیات مطرح شده می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و بر اساس اسناد منتشر شده از آثار نقاشان انجام شده است.

کلمات کلیدی: انقلاب اسلامی، نقاشی اعتراضی، ایدئولوژی، گفتمان، نقاشی انقلابی

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول: کلیات پژوهش	۶
۱-۱) بیان مسأله	۷
۱-۲) موضوع تحقیق	۸
۱-۳) پیشینه پژوهش	۸
۱-۳-۱) مقالات	۸
۱-۳-۲) پایان نامه‌ها	۹
۱-۳-۳) کتاب‌ها	۱۲
۱-۴) چهارچوب نظری	۱۳
۱-۴-۱) تعاریف	۱۴
۱-۵) اهداف تحقیق	۱۸
۱-۵-۱) هدف اصلی	۱۸
۱-۵-۲) اهداف فرعی	۱۸
۱-۶) اهمیت و ارزش تحقیق با تأکید بر کاربرد آن	۱۹
۱-۷) فرضیه‌ها	۱۹
۱-۷-۱) فرضیه اصلی	۱۹
۱-۷-۲) فرضیه‌های فرعی	۲۰
۱-۸) پرسش‌های تحقیق	۲۰
۱-۸-۱) پرسش اصلی	۲۰
۱-۸-۲) پرسش‌های فرعی	۲۰

فصل دوم: تحولات سیاسی - اجتماعی از ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷..... ۲۱

۲-۱) مقدمه ۲۲

۲-۲) زمینه‌های پیدایش انقلاب ۱۳۵۷..... ۲۳

۲-۳) پیدایش ایران نوین ۲۵

۲-۴) بحران ملی شدن نفت ۲۹

۲-۵) استبداد نفتی ۳۶

۲-۶) نتیجه گیری ۴۴

فصل سوم: ازگفتمان تا ایدئولوژی..... ۴۶

۳-۱) مقدمه ۴۷

۳-۲) گفتمان‌های غالب بین ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷..... ۴۸

۳-۳) ایدئولوژی ۶۲

۳-۳-۱) ایدئولوژی کمونیستی - سوسیالیستی ۶۸

۳-۳-۲) ملی‌گرایی (ناسیونالیسم) ۷۴

۳-۳-۳) بنیادگرایی شیعی ۷۹

۳-۳-۳-۱) فدائیان اسلام ۸۰

۳-۳-۳-۲) امام خمینی (ره)..... ۸۱

۳-۴) نتیجه گیری ۸۵

فصل چهارم: چگونگی پیدایش نگرش اعتراضی درنقاشی معاصر ۸۶

۴-۱) مقدمه ۸۷

۴-۲) نقاشی نوگرا ۸۸

۴-۳) نقاشی اعتراضی ۱۰۰

۱۲۸ نتیجه گیری (۴-۴)
۱۳۰ فصل پنجم: یافته‌های پژوهش
۱۳۱ (۵-۱) تحلیل داده‌ها
۱۳۱ (۵-۱-۱) پرسش اصلی پژوهش
۱۳۱ (۵-۱-۲) پرسش‌های فرعی
۱۳۲ (۵-۲) فرضیه‌ها
۱۳۲ (۵-۲-۱) فرضیه اصلی
۱۳۲ (۵-۲-۲) فرضیه‌های فرعی
۱۳۳ (۵-۳) اهداف پژوهش
۱۳۳ (۵-۳-۱) هدف اصلی
۱۳۳ (۵-۳-۲) اهداف فرعی
۱۳۴ (۵-۴) نتیجه گیری
۱۳۹ فهرست منابع و مآخذ

فهرست تصاویر

- تصویر شماره (۱) آرم مجله هنری خروس جنگی..... ۹۱
- تصویر شماره (۲) جلیل ضیاءپور. زن کرد سندنج ۹۲
- تصویر شماره (۳)، مرتضی کاتوزیان، خاطرات سیاه دهه ی ۳۰..... ۱۰۲
- تصویر شماره (۴)، مرتضی کاتوزیان، دیوار نوشته‌های انقلاب..... ۱۰۳
- تصویر شماره (۵)، ایوب امدادیان، گاو آدم ۱۰۳
- تصویر شماره (۶)، ایوب امدادیان، نهال آزادی ۱۰۴
- تصویر شماره (۷)، دیگو ریورا، خون شهدای انقلاب زمین را بارور می‌سازد ۱۰۵
- تصویر شماره (۸)، هوشنگ پزشکنیا. خروس ۱۰۷
- تصویر شماره (۹)، نصرت الله مسلمیان، مهاجرت ۱۰۸
- تصویر شماره (۱۰)، نصرت الله مسلمیان، بدون عنوان ۱۰۹
- تصویر شماره (۱۱)، نصرت الله مسلمیان، ۱۱۱
- تصویر شماره (۱۲)، کاظم چلیپا، ایثار، ۱۱۲
- تصویر شماره (۱۳)، نصرت الله مسلمیان ۱۱۳
- تصویر شماره (۱۴)، بهرام دبیری. تصویری از انقلاب اسلامی ۱۱۶
- تصویر شماره (۱۵)، بهرام دبیری. فرم‌اسیون ها ۱۱۷
- تصویر شماره (۱۷)، هانیبال الخاص. انقلاب ۱۱۹
- تصویر شماره (۱۸)، منوچهر صفرزاده. وحدت کلمه ۱۲۰
- تصویر شماره (۱۶)، هانیبال الخاص، نیلوفر قادری نژاد، مسعود سعدالدین. ۱۲۱
- تصویر شماره (۱۹)، کاظم چلیپا. یقین ۱۲۳
- تصویر شماره (۲۰)، حبیب الله صادقی. ناصر خان ۱۲۴
- تصویر شماره ۲۱، حبیب‌الله صادقی. پدیده‌ی بهره کشی ۱۲۵
- تصویر شماره ۲۲. حسین خسرو جردی. حی علی الفلاح ۱۲۶
- تصویر شماره ۲۳. حسین خسرو جردی. فریاد ۱۲۷

فهرست جداول:

- جدول شماره ۱ (کاتوزیان، همان: ۲۲۷) ۳۰
- جدول شماره ۲ ۳۴
- جدول شماره ۳ ایدئولوژی انقلابی ۶۶
- جدول شماره ۴ (سبزه کار، ۱۳۸۳: ۲۲۷) ۶۸

پیشگفتار:

این پایان‌نامه حاصل مقاله‌ای است که در ترم دوم با عنوان نقاشی انقلاب کارکردم. جرقه‌ای که از آن مقاله پیرامون این موضوع در ذهن من زده شد چنان قوی بود که پس از پایان ترم همچنان مطالعه کردم و سرآخر آن را برای پایان‌نامه‌ام هم برگزیدم.

تاریخ سیاسی معاصر از مشروطه به این سو نه تنها برای تحلیل نقاشی معاصر که برای درک آن چه هستم و جامعه‌ای که در شکل‌گیری من و بسیاری از افراد جامعه تأثیر داشته است بسیار کلیدی است. در واقع این پژوهش نه فقط برای ارائه در این مقطع تحصیلی بلکه دغدغه‌ی ذهنی و شخصی‌ام بود.

رشته‌ی من در مقطع لیسانس نقاشی بود و علی‌غم آنکه مطالعه خارج از رشته هم داشتم اما متأسفانه هنگامی که شروع به مطالعه جدی و نظام‌یافته روی موضوع خاص کردم به وضعی که نظام آموزش رشته‌ی هنر و فارغ‌التحصیلان آن رشته دارند پی بردم. هرچه جلوتر می‌رفتم سختی کار و مشکلات کارپژوهش بیشتر آشکار می‌شد. نتیجه‌ی کار گرچه در این پژوهش مشخص نشد اما شروعی شد برای کارهای بعدی. در واقع همین که من به عنوان یک دانشجوی پژوهشگر موضوعی را برای یک کار تحقیقی انتخاب کردم گویی وارد کلاس درس خودم شدم و تا به امروز هنوز یاد می‌گیرم. قبل از آن که شمه‌ای از آموخته‌هایم را بر شمرم این نکته را توضیح میدهم که استاد راهنمای من جناب آقای محمدحسین رحمتی بیمار بود و هرگز نتوانست در مراحل پژوهش کنارم باشد و البته همین که در آن شرایط و باوجود کمبود استاد متخصص در رشته‌ی نقاشی زحمت راهنمایی را پذیرفت جای تشکر دارد. و امروز که دیگر در میان ما نیستند هم حسرتی است. واما توضیح اینکه چطور پایان‌نامه‌ای که نقصان کم ندارد توانسته کلاس درسی برای پژوهشگر خودش باشد. در واقع شروع علاقه مندی من به تاریخ سیاسی معاصر به سال ۸۸ برمیگردد که جابه‌جا با فقدان دانش‌ام در مورد تاریخ سیاسی معاصر برخوردم و مطالعه را شروع کردم. با این حال هنگام مطالعه جدی‌تر، در خلال نگارش پایان‌نامه متوجه شدم که برای چنین کاری و چنین مقطعی پژوهشگر باید به منابع مسلط باشد و نه آن که تازه برای نخستین بار خودش آن‌ها را مطالعه کند. علاوه بر این هیچ روش مشخص و استانداردی برای پژوهش نیاموخته بودم. هرچه می‌دانستم از مطالعات پراکنده و راهنمایی دوستانی بود که پیش از من قدم در راه تحقیق نهاده بودند. شیوه‌نامه یکسان ابتدایی‌ترین مسأله پژوهشی است که هنوز در دانشگاه‌های ما وجود ندارد. این چنین شد که این کار در مقطعی بوجود آمد که ما در ابتدای پژوهش علمی قرار داریم. امید که در آینده شرایط بهتری پیش روی دانشجویان پژوهشگر باشد.

مقدمه :

نقاشی انقلابی به سبکی در نقاشی معاصر اشاره دارد که پس از پیروزی انقلاب ۱۳۵۷ نام‌گذاری شده و پیرامون آن مقاله‌هایی نوشته‌شده و بحث‌هایی هم صورت گرفته‌است. در نقاشی انقلاب برای نخستین بار در تاریخ نقاشی معاصر هنرمند به جامعه نظر کرده و آثاری همسو با جریان‌های سیاسی اجتماعی معاصرانش خلق کرده‌است. غالب مقاله‌ها و مباحثی که در رابطه با نقاشی انقلابی انجام شده، این سبک از نقاشی را بازگشت به هویت قلمداد کرده‌اند. هویت از منظر آنان مفهومی است که در مقابل با رویکرد تجدیدطلبانه‌ی پهلوی قرارداشت. به نظر این پژوهشگران نقاشی انقلاب عنوانی است که هم آثار پیش و هم پس از انقلاب ۱۳۵۷ را شامل می‌شود و در برگیرنده‌ی نقاشی‌هایی است که در مقابل جریان هنرنوگرا، که بیشتر به هنر آبستره متمایل بود، به خلق آثار با مضامین اجتماعی پرداختند.

در بررسی آثاری که تحت عنوان نقاشی انقلاب شناخته شده‌اند به رویکرد اعتراضی بر می‌خوریم که تا این زمان در نقاشی معاصر وجود نداشته است. این رویکرد در خلال شکل‌گیری انقلاب ۱۳۵۷ و به اوج رسیدن آن، در نقاشی معاصر بوجود می‌آید که بازتاب فضای سیاسی در خلال سال‌های اوج حرکت اعتراضی تا پیروزی انقلاب اسلامی است. از این رو در این پژوهش نقاشی‌هایی با رویکرد اجتماعی که پیش از انقلاب و همسو با تحولات سیاسی خلق شده‌اند «نقاشی اعتراضی» نام گرفته و از نقاشی‌هایی که پس از انقلاب ۱۳۵۷ خلق شده متمایز ساخته ایم. «نقاشی انقلابی» از «نقاشی اعتراضی» متمایز است زیرا برخلاف آن‌چه تا به حال در مورد نقاشی انقلابی مطرح شده، این سبک گونه‌ای از نقاشی اجتماعی است که در بحبوحه‌ی سال‌های انقلاب به شکل نقاشی اعتراضی ظاهر شد و پس از انقلاب با غلبه‌ی گفتمان بنیادگرای شیعی، به خدمت ترویج ایدئولوژی نظام حاکم درآمد. بنابر این یکی دانستن نقاشی انقلابی با نقاشی اعتراضی خطاست. نقاشی اعتراضی مادر نقاشی انقلابی است. نقاشی اعتراضی در پی تصویر کردن ارزش‌هایی است که با ارزش‌های مطرح شده از سوی نظام حاکم (سلطنت پهلوی) مغایرت دارد. در حالی که نقاشی انقلابی در پی تکثیر ارزش‌هایی است که پس از پیروزی انقلاب در سال ۱۳۵۷ از سوی طرفداران ایدئولوژی بنیادگرای شیعی مطرح شده‌است. علاوه بر این، این دو گونه از نقاشی در دو فضای متفاوت رشد کرده‌اند. یکی دانستن این دو سبک از نقاشی باعث می‌شود تا نتوانیم به تفاوت فضای سیاسی - اجتماعی‌ای که زمینه‌ی شکل‌گیری این آثار بودند پی ببریم.

نقاشی اعتراضی در اجتماعی رشد کرد که از مشروطه به این سو، تحولات بسیاری را سپری کرده و به نوعی در حال گذار از جامعه‌ی سنتی (طبیعی) به جامعه‌ی مدرن بود. اجتماعی شدن نقاشی حاصل این تحولات می‌باشد. از این رو سعی شده از زاویه‌ای جدید به این مسأله پرداخته و تا آنجا که ممکن است به چگونگی شکل‌گیری نقاشی اعتراضی به عنوان یکی از بدیع‌ترین اتفاقات نقاشی معاصر نگریسته شود.

در این پژوهش نقاشی اعتراضی از منظر تحولات اجتماعی و تأثیر نیروهای اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین شکل دهندگان به این تحولات بررسی می‌شود. زیرا در جریان انقلاب ۱۳۵۷، برای اولین بار در تاریخ هنر ایران، نقاشی در پی ارتباط با توده مردم برآمد و نقاش آشکارا سعی در به تصویر کشیدن تحولات پیرامونش داشت. این رویکرد نمی‌تواند بی‌ارتباط با نیروهای اجتماعی باشد که از مشروطه به این سو در فضای سیاسی کشور حضور داشتند. از سوی دیگر نقاشی اعتراضی در ایران همگام با اعتراض‌های مردمی به سلطنت پهلوی به بیان ایدئولوژیک از شرایط پرداخت از این رو متأثر از خود انقلاب بود، زیرا در انقلاب سال ۱۳۵۷ به زعم پژوهشگران معاصر، ایدئولوژی نقش کلیدی در بسیج توده‌ها داشت. از این رو نمی‌توان نقاشی اعتراضی را جدای جریانی اعتراضی که به انقلاب منتهی شد بررسی کرد.

به منظور یافتن چگونگی برآمدن نیروهای اجتماعی و نقش آن‌ها در دوران سلطنت محمدرضاشاه، در فصل نخست سیر حوادث و تحولات سیاسی - اجتماعی دوران ۳۷ ساله به قدرت رسیدن محمدرضاشاه تا سرنگونی او را مورد بررسی قرار گرفته است. هدف از بیان سیر حوادث، به دست دادن درکی نسبی از چگونگی بروز انقلاب در ۱۳۵۷ به خواننده بود. این فصل بیان‌کننده نکات کلیدی پیرامون چرایی انتخاب دوره‌ی سلطنت محمدرضاشاه برای یافتن علل وقوع انقلاب در ۱۳۵۷ و بیان زمینه‌های شکل‌گیری احزاب و گروه‌های سیاسی است. این فصل حاوی مطالبی است که درک چگونگی پیدایش و غلبه‌ی گفتمان‌های پس از رضاشاه در ایران را برای خواننده راحت‌تر می‌کند. مطالبی همچون شرایط کشور هنگام به قدرت رسیدن محمدرضاشاه، بحران ملی شدن صنعت نفت، شکل‌گیری جبهه‌ی ملی، «انقلاب سفید» و وقایع ۱۵ خرداد. بررسی رویکرد محمدرضاشاه در اداره‌ی کشور و تأثیر این رویکرد در وقوع انقلاب در این فصل مورد پژوهش قرار می‌گیرد. در پایان این فصل خواننده پس از آشنایی با شرایط جامعه‌ی ایران و دانستن دلایل وقوع انقلاب در ۱۳۵۷ می‌تواند درک بهتری از چرایی برآمدن و غلبه‌ی گفتمان‌ها و ارتباط آن‌ها با شکل‌گیری احزاب سیاسی پیدا کند.

از منظر این پژوهش میان شکل‌گیری ایدئولوژی‌های سیاسی و گفتمان‌های غالب در همان زمان شباهت‌هایی انکارناپذیر وجود دارد.^۱ پس از بیان تاریخچه‌ای از دوران محمدرضاشاه در فصل دوم به گفتمان‌های غالب دوران محمدرضاشاه و ایدئولوژی‌های مهم سیاسی که در جریان انقلاب تأثیرگذار شدند، پرداخته می‌شود. در تحلیل ایدئولوژی احزاب، به تأثیر گفتمان‌های غالب بر آن‌ها پی می‌بریم. گفتمان‌هایی که با ورود عقاید جدید توسط روشنفکران در خلال سال‌های مشروطه نظام سیاسی ایران را دچار تحول کردند. گفتمان‌ها نشان‌دهنده‌ی ذهنیت غالب بر عرصه‌ی سیاسی بوده و درک چگونگی شکل‌گیری احزاب سیاسی را ممکن می‌سازد. مفاهیمی چون ملی‌گرایی، هویت و واژگانی مانند استبداد، توده، روشنفکر به واسطه‌ی ترجمه‌ی آثار متفکران اروپایی ابتدا وارد حوزه کتاب و سپس مطبوعات شد. همین مباحث که گفتمان را شکل می‌دهند، بواسطه ایدئولوژی احزاب، نمود عینی یافتند. ویژگی‌های ایدئولوژی‌ها در بخش دوم این فصل بررسی می‌شوند و با مشخص شدن این ویژگی‌ها میتوان شدت و کیفیت تأثیرگذاری آن‌ها بر نقاشی‌های اعتراضی را تحلیل کرد. بر اساس فرضیه‌ی پژوهش نقاشی‌های اعتراضی متأثر از ایدئولوژی‌های انقلابی خلق شدند از این‌رو بررسی ایدئولوژی‌های انقلابی هسته‌ی اصلی این فصل را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این نقش کلیدی حضرت امام در گسترش ایدئولوژی بنیادگرای شیعی و همچنین اهمیت این نقش در پیش‌برد انقلاب در همین بخش مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

در بخش نخست فصل چهارم نحوه‌ی شکل‌گیری و تحول نقاشی نوگرای ایران بیان می‌شود. در این بخش هدف نشان دادن مسیری است که نقاشی نوگرا از آغاز تا انقلاب پیمود و یافتن رویکردی‌هایی که موجب شد نقاشی معاصر برخلاف سنت نقاشی ایرانی به هنری مردمی تبدیل شود و مخاطبش را از میان توده‌ی مردم برگزیند. برخلاف نظرات رایج پیرامون نقاشی اعتراضی (انقلابی) این هنر نه وابسته به سنت نقاشی ایرانی که کامل برآمده از نقاشی نوگرا و مبتنی بر آموزه‌های هنرمندان از نقاشی مدرن بود. در بخش دوم این فصل به انتخاب نقاشی‌هایی پرداختیم که بر اساس پژوهش دکتر گودرزی در کتاب «نقاشی انقلاب» به عنوان نقاشی متعهد اجتماعی شناخته شده‌اند. رویکرد در گردآوری نقاشی‌ها براساس تاریخ شکل‌گیری آثار و تقدم زمانی آن‌ها بوده‌است و باتوجه به آن‌که هدف پژوهش یافتن چگونگی شکل‌گیری این نقاشی‌ها و میزان تأثیرپذیری‌شان نیروهای اجتماعی بوده‌است، از آوردن آثاری که پس از پیروزی انقلاب و در دوران جمهوری اسلامی خلق شده‌اند تا حد امکان پرهیز

۱- اثبات اینکه ایدئولوژی‌ها حاصل گفتمان‌ها هستند در پژوهش دیگری می‌بایست صورت پذیرد.

شده است. از هر هنرمند که به بازنمایی شرایط سیاسی - اجتماعی کشور در آثارش پرداخته باشد و دکتر گودرزی هم در کتابشان، «نقاشی انقلاب»، آن را تأیید کرده باشند، سه اثر را به برای تحلیل برگزیدیم. تاویل نقاشی‌های اعتراضی‌های و تطبیق آن‌ها با ایدئولوژی‌های انقلابی و چگونگی نمود ایدئولوژی‌های خاص در نقاشی‌ها در این بخش مدنظر بوده است. در قسمت آخر اشاره‌ی کوتاهی داشته‌ایم به تشابهات میان نقاشی اعتراضی ایران و آثار نقاشان انقلابی مکزیک. این تأثیرپذیری ادامه‌ی آشنایی هنرمندان ایرانی با آثار نقاشان مدرن است.

هدف از این تحلیل‌ها گشودن ابعادی تازه در تحلیل نقاشی انقلابی بوده است. این پژوهش از منظر جامعه‌شناختی صورت گرفته است و در آن اهمیت نگاه جامعه‌شناختی در شناخت هنر اعتراضی مدنظر قرار گرفته است. در بررسی گفتمان‌ها از دیدگاه پژوهشگران علوم سیاسی و جامعه‌شناسی استفاده شده زیرا تحلیل گفتمان و یافتن تأثیرات آن بر شکل‌گیری ایدئولوژی‌ها به صورت دقیق هم از حوصله‌ی خواننده خارج بوده و هم در حیطه‌ی این پژوهش نمی‌گنجد. از سوی دیگر تحلیل ایدئولوژی‌های مهم و احزابی که شکل‌دهنده و گسترش‌دهنده‌ی ایدئولوژی‌ها بودند به صورت عمده مورد بررسی قرار گرفتند، زیرا بعضی از احزاب مانند مجاهدین خلق و چریک‌های فدایی از احزابی هستند که پس از انقلاب فعالیت‌های خود را از مبارزه با نظام سلطنتی به مبارزه با جمهوری اسلامی تغییر دادند از آن‌جا که اشاره به ایدئولوژی‌های این گروه‌ها احتمال مناقشه برانگیز شدن موضوع می‌رفت، از آوردن این گروه‌ها چشم پوشیدیم. بنابراین به گروه‌های عمده بسنده شد و تنها در آثاری که هم متأثر از ایدئولوژی چپ بودند و هم ایدئولوژی اسلامی به آوردن عنوان «ایدئولوژی‌های تلفیقی» کفایت کردیم.

در تحلیل آثار پایه کار را بر تاویل قرار دادیم.

شیوه‌ی نگارش رساله بر اساس شیوه‌نامه‌ی دانشگاه کاشان بوده است و هر جا مطلبی که از دید پژوهشگر دارای توضیحاتی بود به صورت پانویس در همان صفحه آمد و منبع نقل قول‌ها بلافاصله پس از پایان نقل قول در پراگماتر قرار گرفته و سعی شده تمامی منابع دست اول باشد اما گاهی علی‌رغم جستجو یافتن اصل منابع امکان پذیر نبود از این رو به منابع دست دوم در معدود موارد استفاده کردیم.

فصل اول

کلیات پژوهش

(۱-۱) بیان مسأله

نگرش اعتراضی برای اولین بار در تاریخ هنر ایران، همزمان با اوج گیری اعتراض‌های مردمی به سلطنت پهلوی، در حدود سال‌های ۵۵ تا ۵۸ شکل گرفت و به صورت نقاشی انقلابی ظاهر شد. انقلاب اسلامی سال ۵۷ پس از مشروطه دومین انقلاب در تاریخ سیاسی معاصر ایران است. با این وجود نقاشی اعتراضی، تنها در دوران شکل‌گیری اعتراض‌های مردمی به سلطنت پهلوی شکل گرفت و به عنوان سبکی منحصر به فرد در تاریخ نقاشی ایران ظاهر شد. به عبارت دیگر در انقلاب مشروطه، نقاشی هیچ‌گونه نمود انقلابی نداشت.

یافتن اهداف هنر اعتراضی بدون توجه به شرایط جامعه، گفتمان‌ها و نیروهای اجتماعی موجود در آن جامعه غیر ممکن است. از دید جامعه‌شناسی هنر، طبقه، ایدئولوژی و تاریخ باید در تحلیل هنر مورد توجه قرار بگیرند. دیدگاه‌های هنرمند در روند خلق اثر متأثر از طبقه‌ی اجتماعی او و همینطور مراوده‌های اجتماعی اوست. در کنار این مسائل باید این موضوع را هم بپذیریم که هنر اعتراضی، هنری سیاسی است. بنابر این باید در پیوند با جریان‌های سیاسی و نیروهای اجتماعی مورد پژوهش قرار بگیرد. ایدئولوژی‌های سیاسی با ظهورشان در نقاشی‌های دوران اوج اعتراض‌های مردمی، این آثار را به نماینده‌های گروه‌های سیاسی بدل می‌کنند. علاوه بر این‌زیبایی‌شناسی که در هنر اعتراضی بوجود آمد متأثر از ایدئولوژی‌های انقلابی بودند. چگونگی این تأثیر و تقدم و تأخر زمانی شکل‌گیری اعتراض‌های مردمی با خلق اولین آثار مورد پژوهش قرار می‌گیرد. دامنه‌ی آثار مورد پژوهش از ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۸ است. البته بیش‌ترین تعداد آثار اعتراضی که خلق شده‌اند مربوط به سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۸ هستند.

نقاشی اعتراضی - اجتماعی ایران که در دهه شصت به بار نشست، شامل کیفیاتی است که در تاریخ هنر نقاشی ایران بدون سابقه است. در تحلیل خصوصیات نقاشی‌های اعتراضی باید سهم عمده‌ای برای نقاشی مدرن در نظر گرفت. جهش به سوی غربی شدن که از مشروطه آغاز شد و در دوران پهلوی ادامه پیدا کرد در شکل‌گیری هنر انقلابی تأثیری عمده داشته است. این رویکرد موجب آشنایی با آثاری شد که آنها هم در فضایی انقلابی خلق شده بودند و به همین دلیل توانستند الهام بخش نقاشان ایرانی در خلق آثارشان باشند. از این‌رو تأثیر عصر مدرنیته و ورود جامعه‌ی ایرانی از دوران سنتی به عصر جدید و مظاهر و عوارض آن و آشنایی با هنر انقلابی و معترض سایر کشورها تأثیر بسیاری بر روند شکل‌گیری نقاشی اعتراضی و انقلابی ایران گذاشت.

- تحلیل چگونگی پیدایش نگرش اعتراضی و پیوند آن با جنبش‌ها و تفکرات سیاسی غالب، در نقاشی انقلابی ایران
 - چگونگی تأثیر پذیری این نگرش از جریان‌های هنری - انقلابی قرن بیستم
 - شیوه‌های مورداستفاده در آثار نقاشان انقلابی ایران
- موضوع کار این پژوهش است. این تحولات علی‌رغم اهمیت در نقاشی معاصر ایران، متأسفانه در فضای آموزشی بعد از انقلاب موضوع پژوهش‌های جدی قرار نگرفته است.

۲-۱) موضوع تحقیق

تحلیل چگونگی پیدایش نگرش اعتراضی در هنر نقاشی معاصر در دوران پهلوی دوم و ارتباط آن با نیروهای اجتماعی و ایدئولوژی‌های سیاسی

۳-۱) پیشینه پژوهش

از منظر این پژوهش مقالات اهمیت بیشتری دارند از این‌رو ابتدا به آن‌های پردازیم.

۱-۳-۱) مقالات

مقالات مهمی که در مورد «نقاشی انقلاب» به نگارش درآمده در کتابی با نام «تجدید میثاق» گردآوری شده است:

- تجدید میثاق (گزیده‌ای از مقالات، گفتگو و سخنرانی‌ها پیرامون نقاشی انقلاب). مرکز هنرهای تجسمی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره). تهران. ۱۳۷۸

به دلیل تعداد زیاد مقاله‌ها و شباهت بسیار آنها با هم، همه را در یک قسمت مورد بررسی قرار می‌دهیم. نقاشی انقلاب در این مقاله‌ها به آثاری نظر دارند که پس از پیروزی انقلاب اسلامی تصویر شده‌اند و تماماً بیانگر ایدئولوژی بنیادگرای شیعی هستند. در هیچ کدام از آن‌ها تفکیکی میان نقاشی اعتراضی و نقاشی‌های انقلابی صورت نگرفته است. این مقالات و بسیار مقالاتی که برای بررسی نقاشی انقلاب منتشر شده‌اند، هیچ کدام به این موضوع نگاه علمی-پژوهشی نداشته‌اند، و بیشتر به بیان تفکرات و نظرات نویسنده بودند.

به جز این مجموعه مقالات دیگری هم پیرامون «نقاشی انقلاب» نوشته شده‌اند اما به دلیل رویکرد یکسان نویسندگان آن‌ها، برای جلوگیری از اطاله کلام از تحلیل جداگانه‌ی آن‌ها پرهیز کرده و تنها به ذکر نامشان بسنده می‌کنیم. ذکر عنوان مقالات تنها نشان‌گر آگاهی پژوهشگر و توجه او به رویکردهای پیشین در پرداختن به این سبک از نقاشی معاصر است.

- ملانوروزی، مجید. با نقاشان انقلاب: نقاشی، نگاه عرفان شرقی. کیهان فرهنگی شماره ویژه‌اندیشه، ادبیات و هنر انقلاب. بهمن ۱۳۵۷. ؟. ؟.

- ؟. بررسی نقاشی پس از انقلاب اسلامی، نشست با نقاشان انقلاب. کیهان فرهنگی. بهمن ۱۳۶۳. ؟. شماره ۱۱

این مقالات را از مقالات پیشین جدا می‌کنیم زیرا هم به لحاظ تاریخی به زمان این پژوهش نزدیک‌تر هستند و هم به منظور شناخت و تحلیل نقاشی معاصر نگاشته شده‌اند و در بخش‌هایی به نقاشی اعتراضی-اجتماعی هم پرداخته‌اند.

- امیرابراهیمی، ثمیلا. فراز و فرودهای دو دهه نقاشی ایران. حرفه هنرمند. تابستان ۸۸. شماره ۲۹

- امیر ابراهیمی، ثمیلا. پاکباز و الخاص"، حرفه هنرمند. تابستان ۱۳۸۶. شماره ۲۷

- اخگر، مجید و سایر نویسندگان. ۵۷ تا ۷۷ مجموعه مقاله. حرفه هنرمند. تابستان و زمستان ۸۸. شماره ۲۹ و ۳۱.

۲-۳-۱) پایان نامه‌ها:

از آن جا که در تحلیل چگونگی پیدایش نگرش اعتراضی در نقاشی انقلابی ایران، به حوزه‌ی مباحث علوم سیاسی و جامعه‌شناسی وارد می‌شویم، ضروری است که پایان نامه‌های بخشی نقاشی را از بخشی علوم سیاسی و جامعه‌شناسی جدا کرده و با دو عنوان پایان نامه‌های مرتبط با حوزه‌ی نقاشی انقلاب و پایان نامه‌های مرتبط با حوزه علوم سیاسی و جامعه‌شناسی به بیان آن‌ها بپردازیم.

الف) پایان نامه‌های مرتبط با نقاشی انقلاب:

- زنگی، بهنام. از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی. دانشگاه تربیت مدرس. زمستان ۱۳۸۰

این پایان نامه تاریخ نقاشی ایران را در یک دوره کمتر از صد سال، از مشروطه تا انقلاب اسلامی سال ۵۷ بررسی می‌کند. این پایان نامه، پژوهش شرح مختصری است بر تحولات و

شرایط تأثیر گذار بر نقاشی معاصر ایران. در هیچ کدام از قسمت‌های این پژوهش به تحلیل نقاشی انقلاب به طور اخص و مخصوصاً از منظر تحولات سیاسی نپرداخته است.

- اسکندری تربقان، محمد اسمعیل. بررسی تأثیرات انقلاب بر نقاشی. دانشگاه هنر.

۱۳۸۷

این پایان نامه نگاه تحلیلی بر شرایط اجتماعی سیاسی حاکم در نقاشی انقلاب نداشته و غالباً به تکرار دیدگاه‌های مطرح شده پیرامون نقاشی انقلاب می‌پردازد. اما حاوی گفتگوهای ارزشمندی با هنرمندانی است که در موضوع انقلاب آثاری خلق کرده‌اند.

- مستشاری راد، احمد. تأملی بر جامعه شناسی نقاشی در ایران، از نیمه اول قرن بیستم تا

انقلاب اسلامی. دانشگاه هنر. ۱۳۸۴

با بیان فهرست مطالب این پایان نامه میتوان به تفاوت‌هایی پی برد که در بطن موضوع این پژوهش و پایان نامه مذکور است.

فصل اول: در مسیر تجدد (فرهنگ شفاهی، فرهنگ مکتوب)، هنر. جامعه (دور و نزدیک)، از مجمع دارالصنایع تا صنایع مستظرفه (سایه روشن‌ها)، نقاشی قهوه خانه ای (شگرف اما زود گذر)

فصل دوم: هنرهای زیبا و حوزه‌های موازی، فرهنگ و هنر به روایت دیگر، فرهنگ و هنر به روایت نشریات، از دهه ۱۳۲۰ هجری شمسی، ناکامی‌های جمعی، کامیابی‌های فردی، نقاشی نوگرا هنرمندان پیشتاز (آوانگارد)، جلیل ضیاء پور، از آپادانا تا سقاخانه... .

همچنان که پیداست جنبش‌های سیاسی در این پژوهش مورد توجه نبوده و بیشتر به حرکت خود هنر نقاشی در پیوند با اجتماع پرداخته شده است. البته باید به این نکته اشاره کنم که این پژوهش بیشتر بر شرایط اجتماعی نقاشی تا انقلاب اسلامی متمرکز است به همین دلیل نقاشی انقلاب را مورد توجه جدی قرار نداده است.

- فرقدانی، فریبا. بررسی بینال‌های نقاشی در ایران از آغاز. دانشگاه هنر. خرداد ۱۳۸۴

این پایان نامه نگاهی تاریخی به چگونگی پیدایش بینال و عملکرد آن در پیش از انقلاب ۱۳۵۷ دارد. پژوهشگر از اسناد معتبری استفاده کرده و تا توانسته تاریخ تحول نقاشی معاصر را برای خواننده ترسیم نماید. در این پژوهش هیچ اشاره‌ای به هنر اعتراضی نشده و در واقع موضوع پژوهش فقط شکل‌گیری و تحول هنرنوگرا بوده است.

پایان نامه‌های غیر مرتبط: